

Trnavská univerzita v Trnave
Teologická fakulta
Kostolná 1, P. O. Box 173
814 99 Bratislava

Nitra 09.04.2021

VEC: Oponentský posudok habilitačnej práce Mgr. et Mgr. Lukáša Jeníka, PhD.

Autor habilitačnej práce: Mgr. et Mgr. Lukáš Jeník, PhD.

Názov práce: O poznaní umením. Význam antickej tragédie v debate o človeku a Platónova kritická reflexia umenia v *polis*

Mgr. et Mgr. Lukáš Jeník, PhD. predkladá svoju habilitačnú prácu ako výsledok dlhodobého výskumu v oblasti filozofie umenia, divadelnej antropológie a estetiky. Svedčia o tom nielen jeho doterajšie publikačné a projektové výstupy, ktorými sa zapísal do povedomia vedeckej obce, ale i rozsah a zameranie vedeckých a umeleckých zdrojov, s ktorými pracoval pri formulácii svojej habilitačnej tézy. Ako opisuje v úvode, vo svojej habilitačnej práci si ako hlavnú tému zvolil hraničnú problematiku filozofického skúmania vzťahu umenia a výchovy. Kládne si otázku, či je umenie cestou výchovy; presnejšie, či môže byť samostatným médiom poznávania, alebo či jeho potenciálny pedagogický význam závisí od cieľov, určených ponad umenie – filozofiou alebo teológiou. Už v úvode pritom poukazuje na divergentné odpovede nielen v kontexte súčasného skúmania, ale už pri zrode problému v Platónovej polemike s dramatikmi jeho doby. Otázka je teda v úvode veľmi dobre otvorená, jasne a zaujímavo postavená. Jej skúmanie je prínosné tak pre estetiku, ako aj pre teóriu výchovy.

Problematiku v prvej kapitole autor otvára priblížením dvoch súčasných koncepcií chápania umenia – funkcionalistickej teórie umenia Nelsona Goodmana a kognitívistickej teórie umenia Gordona Grahama. Obe tieto teórie sa zhodujú v tom, že umenie nechápu len ako svojbytnú a autonómnu ľudskú tvorbu, ktorej dosah na diváka alebo poslucháča by bol výlučne v pôsobení na emócie, ale prihovárajú sa za to, že umelecká tvorba súčasne obohacuje naše poznanie. Ako autor ukazuje, typ poznania, ktorý umožňuje umelecká tvorba, nie je totožný s vedeckým poznaním, ako ho chápe súčasná exaktná veda. Umenie totiž zvyčajne nepridáva nové fakty k pôvodnému poznaniu, ale skôr zmnožuje formu vyjadrenia obsahu. Dr. Jeník túto teóriu ilustruje na viacerých zaujímavých príkladoch umeleckého stvárnenia. Vysvetľuje tiež, prečo korešpondenčná teória pravdy nie je vhodnou platformou pre posudzovanie kognitívnej funkcie umenia, pričom cez Goodmana poukazuje na to, že umenie zahŕňa napríklad aj expresiu, exemplifikáciu a abstrakciu a na rozdiel od vedy môže zobrazovať aj nereálne objekty (s. 29). Dr. Jeník identifikuje Goodmanovo stanovisko ako irealizmus a konštruktivizmus. Kým realizmu zodpovedá mimetická teória, irealizmus sa od nej dištancuje tým, že korešpondenciu medzi zobrazovaným a zobrazením chápe ako arbitrárnu a spolukonstruovanú divákom. Veľmi výstižne toto konštruktivistické stanovisko objasňuje na s. 36: umelecké dielo nám hovorí niečo

o svete, niečo o svojom tvorcovi a niečo o našej schopnosti poznávať. V nadväznosti na Grahamov prínos Jeník ďalej vysvetľuje, že umenie obohacuje naše vnímanie sveta o vnímanie iného autora (s. 45). Umenie sa tak stáva cestou dialógu (s. 46), cestou poznávania jedinečnej skúsenosti autora, ktorý ju umelecky spracoval, interpretoval a ktorá pôsobí na diváka, vyvoláva v ňom reakciu. Estetický kognitivismus považuje Jeník za konzistentné zhodnotenie významu umenia pre naše poznávanie (s. 48). Jeho výhodou je podľa neho to, že sa zameriava na funkčnosť komunikácie obsahov. Umelecké diela nás učia tým, že nám sprostredkujú poznanie o vnímaní sveta ich tvorcov; zároveň otvárajú priestor pre diskusiu o kvalite imaginácie jednotlivých tvorcov (s. 47-48).

Prvú časť svojej práce pochopil jej autor ako propedeutiku do zvyšných dvoch častí. Vlastne v nej poukázal na konkrétnu modernú teóriu, ktorá sa vyrovnala s námietkami filozofov, spochybňujúcich kognitívnu funkciu umenia, tým, že reinterpretovala význam imaginácie pre dialóg o pluralite ľudskej skúsenosti. Svet vďaka imaginácii autorov spoznáваме „lepšie a viac“ (s. 11), „o čosi inak a lepšie“ (s. 141), naše poznanie sveta sa obohacuje bez toho, aby sme nutne chceli vyniesť ortiel o tom, nakoľko úspešne vedú tieto imaginácie k transcendentným ideám dobra, pravdy a krásy. Poznanie sa obohacuje skôr o jedinečné vnímanie iného človeka; dá sa povedať, že umelecká tvorba nám umožňuje participovať na výpovedi o skúsenosti iného.

Druhá časť práce je venovaná kritickej analýze antickej tragédie. Autor ju veľmi príhodne uviedol krátkou kapitolou, v ktorej objasnil antické počiatky divadla, širší kontext jeho vzniku, ako aj jeho úlohu. Tou bola podľa neho premena identity diváka, ktorý alternatívne prežíval osud iného človeka. Umožnilo mu klásť si otázku: Ako by som konal na jeho mieste ja? Divadlo teda bolo spôsobom sebapoznania a reflexie vlastnej identity, rodiacej sa uprostred *polis*. Postavy antickej tragédie sa vyznačovali tým, že prežívali etickú dilemu, praktický konflikt. Lukáš Jeník presvedčivo ukázal, že kým pomyselným víťazstvom človeka bola u Aischyla a Sofokla voľba zodpovedného rozumového riešenia, napriek bremenu nevyhnutnosti tragického osudu, u Euripida sa konflikt sústreďuje okolo drámy zápasu medzi vášňou a rozumom. Grécka tragédia teda učí tým, že vykresľuje zložitosť situácie človeka vo svete, etický konflikt medzi náhodou a slobodou, medzi vášňou a rozumom. O tomto konflikte nehovorí systematicky ako filozofi, ale obrazne, plasticky, imaginatívne.

Tretia časť habilitačnej práce sa venuje Platónovej filozofii umenia a jeho reflexii konfliktov vykreslených v antickej dráme. Dr. Jeník tu analyzuje Platónov ambivalentný postoj k umeniu, ako aj jeho výhrady k užitočnosti umeleckej tvorby pre výchovu občana ideálnej *polis*. Platón podľa neho systematicky premyslel konflikty hrdinov antickej drámy a vytvoril koncept viaczložkovej ľudskej duše, ktorej žiadostivú silu má ovládať rozum za pomoci vznetlivosti. Výchova v ideálnej *polis* má napomáhať tejto úlohe človeka. Otázka teda je, či umenie môže splňať úlohu formovať, utvárať harmóniu síl duše. Jeník ukazuje, že skeptický realizmus Euripida, ktorý pochyboval o možnosti víťazstva rozumu nad vášňou, nie je pre Platóna vhodným nástrojom starostlivosti o dušu. No po istom váhaní ním nie sú ani diela tých dramatikov, ktorí riešia tragický konflikt v prospech vlády rozumu. Dôvodom je podľa Jeníkovej interpretácie samotná forma drámy, ktorá pôsobí na zmysly. Keďže masy ľahko podľahnú zvodu videného (t.j. mienky), z čoho potom plynie zlá prax (s. 110), pre Platóna je nakoniec lepšie vzdať sa umeleckého zážitku pre jeho potenciálne korumpujúci vplyv na dušu tých, ktorí ešte nie sú pevne zakorenení v cnosti. Pravé poznanie je poznaním toho, čo je nemenné a k tomuto poznaniu dopomáha skôr filozofia než umenie.

V závere autor rekapituluje hlavné myšlienky svojej práce. Spomeniem len jednu, v ktorej sa z môjho pohľadu sústreďuje jadro otázky, ktorú zamýšľal v práci preskúmať. „Miestom, v ktorom sa boj o hodnotu krásy odohráva, je ľudská duša“ (s. 146). To, či bude umenie vplyvať na dušu

výchovne, alebo či bude len pôsobiť na úrovni výmeny predstáv o živote a sebe samom medzi autorom a divákom, alebo či bude dokonca zvädzať a deštruovať dušu, závisí vo veľkej miere od duše autora a recipienta. Český filozof výchovy, Radim Palouš, rozvíjal Platónove názory a zvlášť jeho podobenstvo o jaskyni v tom zmysle, že ten, kto bol vyvedený na svetlo, kto zažil premenu a nahliadol pravú povahu svojej duše, sa vráti späť, ale už nie ako človek priťahovaný mienkou, človek neslobodný, svojvoľný. Podobne ako Platón, aj Radim Palouš chápal, že kým človek nenahliadne svoju skutočnú situáciu a neprevezme zodpovednosť za svoj život, bude ľahko ovplyviteľný na úrovni predstáv. Zároveň si však uvedomoval, že dielo vyvedenia nie je v moci zajatca, ale v moci „tajomnej inštancie“, ktorá zasahuje do diania a vyvádza z neslobody. Ak by teda umenie mohlo poučovať alebo vychovávať, malo by to byť v sile, ktorá nepochádza zo samotného umelca ani z diváka, ba ani z *polis*. Moja prvá otázka teda znie: Mohla by byť táto sila v umeleckej činnosti tematizovaná ako inšpirácia? (To, že do Platónovej kritiky umenia nejakým spôsobom zasahuje aj fenomén inšpirácie, ste okrajovo spomenuli v úvode na s. 9.) Je možné urobiť inšpiráciu témou filozofie?

Oproti Platónovmu idealizmu vyznieva estetický kognitivismus ako teória, ktorá je viac prispôbená cieľom demokracie, ak demokraciu chápeme vo význame spolužitia v rôznosti. Tento smer si nekladie za úlohu dospieť k finálnej pravde, k pravému poznaniu, ale zostáva v rovine interakcie a zdieľania predstáv medzi autorom a divákom. Umenie v tejto teórii slúži poznaniu, ale nie priamo filozofii ani teológii, skôr obohacovaniu na úrovni imaginácie a predstavivosti. Moja druhá otázka v tomto kontexte znie: V čom presne je rozdiel medzi informovaním a formovaním človeka (s. 110)? Bol ten rozdiel dôvodom, pre ktorý je práca nazvaná „O poznaní umením“ a nie „O výchove umením“?

Prínos práce vidím v jej námete i vypracovaní. Veľmi pozitívne hodnotím, že autor svoje tvrdenia (prípadne tvrdenia autorov, s ktorých teóriami pracuje) bohato ilustruje konkrétnymi ukázkami rôznorodých umeleckých diel, tak z oblasti výtvarného, dramatického, básnického, ako aj hudobného umenia. Impozantné je i množstvo preštudovanej sekundárnej literatúry k téme. Kladne hodnotím aj to, že autor v práci okrajovo spomenul aj hraničné témy, ako napríklad estetickému kognitivismu „konkurenčnú“ teóriu umenia, podľa ktorej umelecké dielo odкрýva hlbšiu pravdu pochopiteľnú „vd'aka syntéze našej erudície a intuitívneho poznania“ (s. 31); zaujímavé je i jeho porovnanie semitského a gréckeho myslenia týkajúce sa možného účelu tragédie v živote človeka (s. 67 a 107).

Habilitačná práca je napísaná precízne, jej téza je veľmi dobre argumentačne podporená. Preto ju odporúčam na obhajobu pre získanie vedecko-pedagogického titulu docent v odbore systematická filozofia.

doc. Mgr. Andrea Blaščíková, PhD.